

ZORGEN VOOR EEN EIGENWIJZE KUDDE

Zorgen voor een eigenwijze kudde

*Een pastorale ethiek voor
een missionaire kerk*

Patrick Nullens

Met medewerking van Ruth Nivelde

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Boekverzorging: Studio Anton Sinke

ISBN 978 90 239 2912 3

NUR 705

© 2015 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Wij dwaalden rond als schapen, ieder zocht zijn eigen weg;
maar de wandaden van ons allen liet de HEER op hem neerkomen.

Jesaja 53:6 (NBV)

Hij zegt: 'Ik ben de goede Herder en geef Mijn leven voor de schapen.' Want deze Herder vlucht niet voor de wolf, maar laat liever eerst Zichzelf in stukken scheuren, dan dat Hij één schaapje aan de wolf overgeeft.

Maarten Luther (1534)¹

¹ Predigten des Jahres 1534 – WA 37 – Vertaling door Hugo C. van Woerden.

Voorwoord

Dit boek is ontstaan vanuit een intense samenwerking met de leiding van de Vrije Evangelisatie Zwolle. Deze grote, groeiende gemeente is voluit missionair. In het verleden trok ze veel mensen aan uit de meer traditionele reformatorische kringen, mensen met een degelijke bijbelse vorming die de vruchten plukten van catechisatie. Vandaag is de situatie danig veranderd. Mensen komen tot Christus zonder enige bijbelse achtergrond. Ze hebben niet langer de nestgeur van reformatorische kerken, maar veeleer van een postmoderne wereld waar ontplooiing, tolerantie en individuele vrijheid belangrijke waarden zijn. Deze nieuwe context roept nieuwe vragen op, waarop de leiders van deze gemeente een bijbels, doch missionair antwoord wilden formuleren. Het was een voorrecht om als vaktheoloog voortdurend kritisch door hen te worden bevraagd en te mogen deelnemen aan het debat. Met hun kennis van de Schrift, levenservaring, een leven met God en dat wat de Engelsen *common sense* noemen, zijn ze allen bekwame herders van wie ik veel kan leren. Dit boek is in zekere zin de vrucht van deze debatten. Het is mijn hoop dat het ook in andere gemeenten kan bijdragen tot een open dialoog en de toerusting van herderlijke leiders.

Ik wil bijzondere dank betuigen aan mijn wetenschappelijk assistente drs. Ruth Nivelde die kundig de tekst heeft doorgenomen met het oog op leesbaarheid en toegankelijkheid. Mijn collega en voormalig promovendus dr. Steven van den Heuvel heeft vanuit zijn expertise met betrekking tot de Duitse theoloog Dietrich Bonhoeffer enkele nuttige aanpassingen voorgesteld.

Inhoud

Inleiding: Eigenwijze schapen	11
1. De culturele uitdagingen van een missionaire kerk	17
- Missionair zijn in navolging van Jezus	18
- De missionaire christen en culturele confrontatie	22
- De seculiere cultuur van vrijheid en authenticiteit	27
2. De pastorale opdracht	37
- Pastoraat is herderlijk leiderschap	39
- Petrus en Paulus als modelherders	43
- Het drievoudige ambt en pastoraal leiderschap	48
3. Pastorale ethiek en de kunst van het interpreteren	55
- Ethiek als samen verstaan	56
- Pastorale theologie en hermeneutiek	65
4. De kerk als morele gemeenschap	77
- Een gemeenschap van geloof, hoop en liefde	78
- Kernwaarden van een missionaire kerk	87
- Van waarden naar handelingen	93
5. Het traditionele huwelijk als uitdaging voor een missionaire kerk	99
- De hermeneutische en structurele uitdaging	100
- Welke rol heeft de kerk bij het huwelijk?	113
6. Een theologisch-pastoraal perspectief op het huwelijk	119
- Het perspectief van de schepping	120
- Het perspectief van de gebrokenheid	123
- Verlossing en nieuwe schepping	130
7. Morele keuzes in een gebroken wereld	141
- Omgaan met gebrokenheid	142
- Modellen en morele dilemma's	146
- Het geweten, gebed en de leiding van Gods Geest	151

8. Slot: Verantwoordelijkheid	159
- Vrijheid en verantwoordelijkheid	160
- De vier aspecten	162
Geciteerde werken	167
Register	172

Eigenwijze schapen

‘Zorgen voor een eigenwijze kudde’. Een wat bevreemdende titel voor een pastorale ethiek. Niemand wordt graag een dom schaap genoemd, dat klinkt zo onnozel, zo zielig. Maar willen we wel een eigenwijs schaap zijn? Ik heb geworsteld om een geschikt woord, zonder een negatieve bijklank, te vinden. Allerlei opties waren mogelijk: eigenzinnige, mondige of autonome schapen. Het Afrikaanse ‘hardkoppig’ vond ik wel treffend. Het gaat om schapen die wel weten wat ze willen, of tenminste zelf kritisch nadenken over wat ze willen, en actief hun eigen keuzes maken. Niet de schattige schaapjes die blindelings de lieve herdertjes volgen, noch de donzige schaapjes die we tellen om in te slapen, maar forse bergschapen met horens en karakter (in tegenstelling met de vriendelijke schaapjes op het omslag van het boek).

Het is een feit dat de overgrote meerderheid van de mensen in onze kerken zich niet zomaar laat gezeggen en leiden. Dit hoeft nochtans helemaal geen probleem te zijn. Mensen zijn inderdaad ‘eigen’ en ‘wijs’ – zelfstandig en goed geïnformeerd. Een groot deel is hoger opgeleid (soms zelfs beter dan hun predikant) en ook de minder geschoolden onder ons zijn mondig en goed op de hoogte (o.a. via internet). We zagen een gelijksoortige sociale verschuiving in de sector van de medische zorg. De tijd dat, op zijn Vlaams, ‘mijnheer den docteur’ het allemaal wist, is al lang vervlogen. Daarenboven hebben er binnen het evangelisch en reformatorisch christendom inhoudelijke en ideologische veranderingen plaatsgevonden, die we vaak typeren als postmodern. Dingen zijn niet meer zo scherp en duidelijk als vroeger. Men zet zich minder af tegen de ‘afvallige wereld’ en de Bijbel blijkt toch niet zo eenduidig als men had gehoopt. Ook christenen worden beïnvloed door hun cultuur en context. Het lijkt er soms op dat de kudde nu alle kanten uitwaaiert. Sommige herders laten dus de honden los, tieren en slaan met hun staf. Maar het baat niet... de schapen weten wel beter?

Deze nieuwe situatie heeft grote gevolgen voor het omgaan met ethische kwesties in de gemeente. Het lukt ons amper om duidelijke lijnen neer te zetten. Mensen zijn vaak heel ambivalent. Ze verlangen enerzijds naar helderheid en radicaliteit, maar staan anderzijds sterk op hun eigen privacy en vrijheid. De spanning wordt nog groter wanneer kerken bewust missionair

willen zijn: ten volle in de wereld staan en uitnodigend zijn naar de samenleving. De morele consensus komt dan helemaal onder druk te staan. De heersende seculiere en laatmoderne ethiek verschilt enorm van een christelijke moraal, die overigens ook niet vrij is van allerlei culturele invloeden. De verkondiging van het evangelie heeft door de geschiedenis heen altijd tot een culturele confrontatie geleid. Terecht, want het evangelie omvat ook een werkelijk nieuwe levensstijl, andere waarden en morele accenten. Deze confrontatie vindt nu opnieuw plaats in onze postchristelijke cultuur. Soms komt de vraagstelling op scherp te staan, bijvoorbeeld wanneer het gaat om samenlevingsvormen, het huwelijk als instituut en homoseksualiteit. We mogen het belang van deze onderwerpen zeker niet overschatten; onze wereld heeft grotere problemen dan seksualiteit en samenlevingsvormen. Toch zijn deze kwesties in een bepaald opzicht belangrijk in het leidinggeven aan de gemeente en het vormgeven van de christelijke ethiek in ons dagelijks leven.

In het evangelie van Matteüs staat een gedeelte dat verschillende onderwerpen uit dit boek typeert (Mat. 9:35-37). Jezus wordt omschreven als een rondtrekkende leraar die het goede nieuws van het koninkrijk verkondigt en mensen geneest. Wanneer hij de menigte ziet wordt hij overweldigd door medelijden. Hij zag ze als uitgeput en hulpeloos, 'als schapen zonder herder'. Hoe slim we ook mogen zijn, hoe mondig en eigenwijs ook, voor God blijven we als 'schapen zonder herder'. Gods medelijden met de wereld, zijn liefde zoals getoond in Christus, is de bron van het missionaire werk. Het gaat niet om ons grote gelijk, de ware filosofie of metafysica, maar om barmhartigheid en liefde voor mensen die in Gods ogen uitgeput en hulpeloos zijn. In dit bijbelgedeelte is bewogenheid de basis van Christus' oproep voor arbeiders in een grote oogst, de wereld. De pastorale metafoer (herders) verandert in een agrarisch beeld. De oogst is er, maar wie zal arbeiden? En hoe bekwaam zullen de arbeiders zijn? In dit boek zal ik sterk het belang van Gods barmhartigheid en dus ook de ethiek van barmhartigheid bespreken. Gods barmhartigheid, zoals getoond aan het kruis, gaat vooraf aan onze missionaire, pastorale en ethische overwegingen.

Als belangrijke gesprekspartner heb ik gekozen voor de Duitse theoloog en pastor Dietrich Bonhoeffer (1906-1945), om verschillende redenen. Bonhoeffer hoorde ongetwijfeld bij de meest intelligente protestantse theologen uit de vorige eeuw, maar hij was als pastor ook bewogen met mensen, de kerk en de samenleving als geheel. Hij was iemand die diep theologisch reageerde op de spanningen van zijn tijd, in zijn geval het nazisme. Net als andere theologen uit die (oorlogs)tijd, en vooral staande in de lutherse traditie, was hij zich terdege bewust van de gebrokenheid van deze wereld. Bonhoeffer

had een gloeiende hekel aan populisme, simplistische antwoorden en een ethiek van kille principes waarbij men zijn eigen verantwoordelijkheid ontvluchtte. Daarenboven zag hij toen al heel scherp hoe de secularisatie de kerk zou veranderen en hoe christenen steeds mondiger en zelfstandiger zouden worden. Dit vond hij geen probleem, integendeel. Verder honoreert Bonhoeffer sterk het geopenbaarde woord, het feit dat God spreekt in de Schrift. Zoals het een goede lutheraan betaamt, vertrekt hij vanuit Gods genade en niet vanuit onze eigen vermogens als mens. De navolging, discipelschap, is geen prestatie, het is een leven uit kostbare genade. Dit zijn alle goede redenen om met Bonhoeffer in dialoog te gaan, maar wat mij het meeste raakt is dat de ethiek van Bonhoeffer de gekruisigde en opgestane Christus in het centrum plaatst. Christus is de verbinding tussen de werkelijkheid van God en de werkelijkheid van de wereld. Wanneer wij midden in deze wereld staan, geven we vorm aan het evangelie. Dit christocentrisme is de rode draad in dit hele boek. Let op, dit is geen nieuwe studie over de ethiek en theologie van Bonhoeffer. Dit hebben anderen al eerder met grote kennis van zaken gedaan. Bonhoeffer is eerder een oudere reisgenoot, een wijze kerkvader uit de vorige eeuw, een creatieve denker die ons begeleidt in onze zoektocht naar een pastorale ethiek.

Het begrip zoektocht is zeker gepast. Wie heldere, duidelijke en direct toepasbare antwoorden zoekt op moeilijke ethische vragen in de kerk kan nu beter stoppen met lezen. Of moet juist de uitdaging aangaan om toch maar verder te lezen. Dit boek is niet meer dan een bescheiden bijdrage voor allen die met het herderlijke en missionaire werk in de gemeente bezig zijn. Eigenwijze schapen geef je immers geen boekje waarin staat welke paadjes ze moeten betreden en welke praktische stappen ze moeten zetten.

Dit is verder geen handboek pastoraal leiderschap, noch een handboek christelijke ethiek. Ook zij die dat verwachten zullen op hun honger blijven zitten. Wel sluit het aan op mijn vorige boek, *Verlangen naar het goede* (Boekencentrum, 2006). Dat handboek voor christelijke ethiek is een breder en meer fundamenteel werk. Omwille van de beperkte lengte worden in dit boek belangrijke elementen voor een pastorale ethiek niet opnieuw besproken, zoals methoden van ethisch redeneren, het Godsbeeld, het mensbeeld en het gebruik van de Schrift. Het gaat in dit boek dus vooral om een aanvulling en toespitsing. Zij die dieper willen graven in het landschap van de ethiek kunnen deze boeken het best naast elkaar leggen. Natuurlijk zal de kritische lezer wel bepaalde accentverschillen en veranderingen opmerken. Die zijn te verwachten na tien jaar verder nadenken, gesprekken en, zoals bij iedereen, de gewone sporen van het dagelijkse leven.

Wat is dan wel de opzet van dit boek?

Zoals gezegd gaat het uit van de opdracht om te oogsten in deze wereld – de missionaire opdracht dus. In het eerste hoofdstuk diepen we deze opdracht uit aan de hand van het hogepriesterlijk gebed van Jezus (Joh. 17), waarna we vervolgens komen tot de culturele confrontatie tussen het evangelie en de hedendaagse cultuur. Hoe gaan we in deze confrontatie om met onze ‘eigenwijsheid’, onze mondigheid? Om een goed beeld te krijgen van hoe in onze postmoderne cultuur een ethisch discours functioneert, gaan we te rade bij de Canadese cultuurfilosoof Charles Taylor, die uitvoerig en inzichtelijk heeft geschreven over de effecten van secularisatie en morele en religieuze identiteit.

In het tweede hoofdstuk bespreken we de pastorale opdracht zelf. Deze is breder dan het gangbare gebruik van de term ‘pastoraat’ doet vermoeden, en vergt inzicht in pastorale en praktische theologie. In Petrus en Paulus vinden we menselijke voorbeelden van herderlijk leiderschap, maar uiteraard is ons grote voorbeeld Jezus zelf: profeet, priester, koning. Als deelgenoten van zijn volk nemen wij ook deel aan zijn priesterlijke, profetische en koninklijke opdracht, wat we vervolgens bespreken als drie vormen van pastoraal leidinggeven, met als doel de mens in zijn geheel toe te rusten en te dienen.

Het derde hoofdstuk is het meest theoretische en biedt het fundament voor wat volgt. Wat hier wordt geboden is een hermeneutische ethiek voor een hermeneutisch pastoraat. Hiermee hebben we natuurlijk nog niet veel gezegd. De opdracht bestaat erin mensen te helpen Gods waarheid en hun eigen levens te interpreteren (hermeneutisch). Interpretatie is zowel kunst als wetenschap. We interpreteren de werkelijkheid, ook die van ons levensverhaal, vanuit het perspectief van de opgestane en gekruisigde Christus. Pastoraal leiderschap is juist mensen bijstaan om dit interpretatieproces zelf te doen. Deze hermeneutische aanpak resulteert in andere verwachtingen ten opzichte van de kerkelijke leiders. Het is hun taak anderen te helpen in het moeizame proces het eigen levensverhaal in verband te brengen met Gods openbaring in Christus. Hierdoor helpen we andere gelovigen om hun eigen identiteit verder te ontwikkelen en zelf hun verantwoordelijkheden op zich te nemen.

Dat de uitkomsten hiervan nogal verschillend zijn en dat dit leidt tot ethische diversiteit in de gemeente spreekt voor zich. De verantwoordelijkheid ligt immers vooral bij de mensen zelf. De moeilijke taak van de pastorale leider bestaat er juist in om zo’n morele gemeenschap mee vorm te geven. In het vierde hoofdstuk beschrijven we dit als een gemeenschap van geloof, hoop en liefde. Vanuit de centrale plaats van het kruis geeft zij vorm aan bepaalde waarden: zending, gemeenschap, barmhartigheid en waarheid. Deze

kernwaarden bepalen hoe we vervolgens in de praktijk met morele uitdagingen omgaan.

Om het geheel wat concreter te maken volgen twee hoofdstukken over het huwelijk. In hoofdstuk vijf spreken we over het huwelijk als instituut, of mandaat. Dit idee is verre van vanzelfsprekend in onze geseculariseerde context. De vraag luidt dus: welke rol is er nog voor de kerk weggelegd bij het sluiten van een huwelijk? In het volgende hoofdstuk gaan we vervolgens in op de theologie over het huwelijk, vanuit het perspectief van schepping, zondeval en verlossing. Uiteraard kan een korte paragraaf over de thematiek van homoseksualiteit in dit hoofdstuk niet ontbreken.

Ten diepste gaat het in dit boek om de zoektocht naar een manier om om te gaan met de gebrokenheid van het leven. Binnen de ethiek zijn door de tijd heen verschillende modellen die daar het antwoord op trachten te geven aangeboden. Deze modellen spelen, onbewust, in elke gemeente een rol in de hoofden van gemeenteleden. Hoe gaan we als pastorale leiders om met deze diversiteit? Sterker nog, wat doen we met het geweten, het gebed en de leiding van Gods Geest? Deze vragen komen aan bod in hoofdstuk zeven.

Het laatste hoofdstuk tracht een open einde te bieden. Zoals gezegd: er zijn geen pasklare oplossingen. Herder en schapen blijven immer samen onderweg. Eigenwijze schapen zijn gesteld op hun vrijheid en mondigheid, hoe gaan wij als herders daar mee om? Het kernwoord hier is verantwoordelijkheid. Het is onze taak om in verantwoordelijkheid onze broeders en zusters toe te rusten voor de opdracht zoals Paulus die beschrijft in Galaten 5:13: 'Broeders en zusters, u bent geroepen om vrij te zijn. Misbruik die vrijheid niet om uw eigen verlangens te bevredigen, maar dien elkaar in liefde.'

Aan het begin van ieder hoofdstuk geven we een kort illustrerend verhaal met als bedoeling het geheel wat dichterbij de praktijk van alledag te brengen.

Even iets over mannelijke en vrouwelijke leiders. Dit boek richt zich op eenieder die herderlijk leiderschap uitvoert. Hoewel de posities en ambtelijke vormen die men hieraan geeft van gemeente tot gemeente kunnen verschillen, gaat het mij steeds om mannen en vrouwen. Ik heb ervoor gekozen om dit niet in mijn taalgebruik tot uiting te laten komen, om de simpele reden dat 'hij/zij' vervelend leest. De lezer wordt dus zelf uitgenodigd om achter elke 'hij' ook 'zij' te lezen.

De bijbelcitaten in dit boek komen in de regel uit de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV). Toch kies ik er bij gelegenheid voor om uit een andere vertaling te citeren, wanneer ik van mening ben dat de betekenis daar beter tot zijn recht komt. Verschillende keren grijp ik naar de Herziene Statenvertaling (HSV) en

een enkele keer naar de NBG-vertaling 1951 (NBG'51) of de Willibrordvertaling uit 1995 (WB'95). Wanneer ik afwijk van de NBV wordt dit tussen haakjes aangegeven.